

PRAVO KONKURENCIJE I MONOPOLI PRIVREDNIH SUBJEKATA

Zora Rakić*

Sažetak: Imperativ savremenog tržišnog poslovanja podrazumeva slobodan pristup tržištu, sloboda kretanja roba i kapitala, slobodno ili tržišno formiranje cena, kao i zabranu bilo kakvih monopolističkih sporazuma u cilju narušavanja tržišnih principa. Da li je baš tako i da li naši privredni subjekti, posluju pod balastom nasleđenih i ukorenjenih pravila kojima se narušava princip slobode tržišta, pitanje je na koje ukazuje ovaj rad primenom principa analize sadašnjih još uvek zadržanih pravila monopolizma, izigravajući princip slobodne konkurencije u svom poslovanju.

Ključne reči: tržište, monopoli, slobodna konkurencija

Abstract: Imperative of modern market economy means free access to the market of freedom of any kind, transfer of goods and capital assets, liberal market price formation as well as prohibition of any kind of monopolistic agreement for the purpose of market principles violation. Is it really so and do our economy subjects make business activities under the burden of inherited and deeply rooted rules by which the principle of market freedom is disturbed is the principle of analysis of current preserved monopoly rules avoiding the principle of free competence in their business activities.

Key words: market, monopoly, free competition

Pojam i pravna priroda monopolskih ugovora

Monopolski ugovori su uvek dvostrano obavezni i teretni za obe strane čak i onda ako decidno ne regulišu samu obavezu uzdržavanja subjekata od određenih tržišnih principa, jer se oni uvek podrazumevaju i često i nisu uneti u odredbe samog ugovora kako se ne bi razotkrilo šta stvarno jesu, jer naš pravni sistem donošenjem Zakona o zaštiti konkurencije¹ zabranjuje svaki monopolistički sporazum.

Monopolski sporazumi ili ugovori najčešće se vezuju za privredne subjekte i preduzetnike, ali ni ustanove koje pružaju usluge nisu imune na iste te ih i one rado zaključuju ili im rado pristupaju.

Često se ovakvi ugovori nazivaju i džentlmenskim sporazumima kako ne bi na prvi pogled bilo vidno da je to u stvari monopolistički sporazum.

Nije uvek nužno ni da bude sačinjen u pismenom obliku, već može biti izražen konkludentnim radnjama tj ponašanjem na tržištu kao monopolista.

Iako se vrlo često vezuju za privredne subjekte oni nisu specifični samo za njih već i za razne druge neprofitabilne oblike delatnosti, kao što su sindikati, sportska udruženja, pa čak i za one subjekte koji nemaju svojstvo pravnog lica, na primer državni organi, organi lokalne samouprave i drugi.

Cilj svih oblika u kojima se javljaju ovi sporazimi nije samo jedan, dok je načina ostvarenja istih više. Cilj je stvaranje povlašćenog položaja na tržištu isključenjem konkurencije, od strane svih ostalih subjekata koji se bave istom delatnošću, a van su ovakvih sporazuma, koji treba da rezultiraju sticanjem dobiti.

* dr Zora Rakić, Železnice Srbije, Beograd

¹ Zakon o zaštiti konkurencije (Sl. glasnik RS, br 79/05)

Kao efekat uvek se ovakav način poslovanja javlja kao šteta za krajnjeg korisnika, i ako sama namera stvaranja ovakvih sporazuma nije prvenstveno šteta za drugog, ali je ona uvek neizbežna.

Postoji više definicija monopolskih sporazuma te prema Zakonu o zaštiti konkurencije (Sl. glasnik RS br. 79/05), monopolskim sporazumima se smatra ako je:

- Sporazum o ujednačavanju cena bilo prodajnih bilo kupovnih.
- Ograničavanje ili kontrola količina investicija ili bilo kog vida plasmana.
- Podela tržišta, u bilo kom vidu.
- Vezanom kupovinom što podrazumeva da kupovinu jednog proizvoda uslovljavate kupovinom drugog.

Kriterijum i način raspoznavanja monopolskih sporazuma

Može se reći da ne postoje u Zakonu strogo definisani kriterijumi na osnovi kojih bi se sa lakoćom i na prvi pogled mogli prepoznati ovakvi sporazumi već je uvek potrebno dobro se upoznati sa sadržajem istih, da bi se moglo odgovoriti da li se radi o monopolskom sporazumu. Osnovna definicija odnosi se na cilj, pa se tako monopolskim sporazumima onemogućava slobodna konkurencija, koja posredno narušava slobodno tržište. Da bi se moglo decidnije odgovoriti na pitanje da li je određen sporazim monopolistički ili nije, Zakon je odredio da Vlada Republike Srbije uredbom ovo pitanje reši. Do sada nije doneta nikakva specifična uredba kojom se ovo pitanje rešava, ali postoji jedna posredna, Uredba o kriterijumima za određivanje relevantnog tržišta².

Prema definiciji iz Uredbe, relevantno tržište je ono pretpostavljeno tržište, na kom bi monopolista mogao profitabilno da primeni povećanje cena od najmanje 5% do najviše 10% u periodu od jedne godine.³ Ako ovaj kriterijum bude prekoračen, onda se radi o monopolu. Tačno je da ovakva definicija daje i druge parametre koje uključuje ovo izračunavanje.

Vrste monopolskih sporazuma

Postoji više vrsta monopolskih sporazuma, ali su sa stanovišta zastupljenosti, odnosno lanca veze, najviše primetni sporazumi po horizontalnoj i vertikalnoj liniji. Horizontalni monopoli postoje na istom nivou proizvodnog lanca, na primer prodaje robe, dok vertikalni postoje u na različitim nivoima kao nivo isporuke prodaje i drugo.

Sa stanovišta statusnog prava najlakše je obrazovati monopol, a da to uopšte ne bude vidljivo u prvi mah. Za stvaranje ovakvih monopola procesi restrukturiranja ili privatizacije kod nas idealan su način stvaranja monopolskih sporazuma. Kupovinom većinskog kapitala, čitavog lanca subjekata npr. u mesnoj industriji, kod privatizacije, novi vlasnik biva monopolista jer on ima većinski ili dominantni položaj u toj grani. Do sada nijednim donetim zakonom nije onemogućeno pravljenje ovakve vrste monopola. Ovakvi monopoli mogu da se zovu i koncentracioni monopoli jer se čitava proizvodnja jednih proizvoda nalazi u rukama jednog vlasnika. Konkurencija kao protivteža monopolizma je ovde svedena na najmanju meru i nije ni vidna, a nema ni motiva za nju.

Pomenuti Zakon u ovakvim slučajevima govori o dominantnom položaju, i on postoji ako neko učestvuje sa 40 % na relevantnom tržištu.

U ovakvom određivanju pojma monopolizma tj dominantnog položaja uvek se javlja problem u samim parametrima merenja. Zakon daje i neka konkretnija određenja koja bi pomogla da zloupotrebu dominantnog položaja svede na najmanju meru, kao što je:

² Sl. glasnik RS, br. 94 /05

³ Isto.

- nametanje neopravdane cene;
- ograničavanje i tehnički razvoj tržišta;
- nejednaki uslovi poslovanja za iste poslove u kojima učestvuju različiti učesnici.

Sve ovo može da bude za početak dovoljno da se neko proglasi monopolistom, ali naša praksa poslovanja ipak ne ide tako daleko, te je posebno pitanje ko je nadležan da sve ovo utvrđuje i koje su mere za prekoračenje, tj. stvaranje sporazuma – monopola.

Ako pogledamo samo privatizaciju nekih velikih prodajnih lanaca kao C marketa, Pekabete, Merkatora i drugih, onda je odgovor na svaku polemiku ove vrste, to jest za stvaranje monopola, suvišan.

Zabranjeni sporazumi koji sprečavaju konkurenciju prema Evropskom pravu

U evropskom zakonodavstvu pitanje je zaštite slobodne konkurencije, kao i pitanje zabrane stvaranja monopolskih sporazuma vrlo rano još osnivačkim aktom, tj. Rimskim sporazumima regulisano. U evropskom zakonodavstvu imamo sporazume koji mogu, i koji ne mogu biti izuzeti od zabrane primene istih.

Član 81. stav 1. Rimskog ugovora 3. definiše da je zabranjen svaki sporazum koji ima za cilj narušavanje konkurencije, iz čega bi se moglo zaključiti da i svaki sporazum koji za posledicu ima narušavanje tržišta, čiji cilj nije da naruši konkurenciju ali se ona spontano javlja nije zabranjen već samo uslovno⁴.

U prvom slučaju gde se narušavanje konkurencija javlja posredno samom primenom sporazuma koji nisu imali za cilj narušavanje tržišta ili je do istog ipak došlo, imamo utvrđivanje od strane Komisije EU, zabranu dalje primene. Dotadašnji učesnici imaju takođe pravo na naknadu štete. Na odluke Komisije se može uložiti žalba kod Suda pravde. Ukoliko organ države članice pokrene postupak zabrane onda Komisija isti obustavlja.

U članu 81. stav 3. Rimskog sporazuma moguće je izuzeće od zabrane sporazuma u četiri slučaja:

- potrebno je dokazati da zabranjeni sporazum unapređuje proizvodnju, distribuciju tehnički ili ekonomski razvoj;
- korisnicima ustupa pravičan deo profita i to snižavanjem cena i povećanjem kvaliteta;
- ne narušava konkurenciju više nego što je neophodno za postizanje gore navedenih ciljeva;
- ne isključuje konkurenciju u bitnom delu.

Sporazumi koji nisu izuzeti od zabrane su:

- horizontalni sporazumi o cenama;
- horizontalni sporazumi o kvotama;
- sporazumi o podeli tržišta.

U sporazume koji mogu biti izuzeti spadaju:

- sporazum o specijalizaciji;
- sporazum o saradnji.

Kako je evidentno Evropsko pravo, iako na prvi pogled izgleda vrlo imperativno, sadrži čitav niz odredbi koje dozvoljavaju monopolne sporazume, ako se utvrdi da nije došlo do narušavanja gore navedenih principa.

⁴ *Pravo Evropske unije*, R. Vukadinović, Evropski centar za mir i razvoj UN 1996.

Položaj javnih preduzeća čiji je osnivač država kao monopolista

Već duži niz godina raspravlja se o tome da li su javna preduzeća u našem pravnom sistemu monopolisti ili ne. Ovde se prvenstveno misli na preduzeća čiji je osnivač država, ali i druga javna preduzeća čiji je osnivač jedinica lokalne uprave, koja takođe imaju slične osobenosti kao prva i sve ono što karakteriše državna javna preduzeća tiče se i ostalih javnih preduzeća bar sa stanovišta monopolizma.

Donošenjem Zakona o privrednim društvima,⁵ koji ne pominje javna preduzeća, zakonodavac je hteo da putem restrukturiranja i privatizacije ove privredne subjekte transformiše ili prevede u neki od oblika privrednih društava, ali su ipak javna preduzeća ostala da postoje i posluju prema ranije donetom Zakonu.

Odredbe o javnim preduzećima koje još uvek važe definisane su Zakonom o javnim preduzećima⁶, i to je materija koja sistemski reguliše ovu oblast, a kako proces privatizacije slabo teče i kako je neznatan broj ovih preduzeća privatizovan onda je evidentno da će još dugo ovi oblici poslovanja biti zastupljeni kod nas.

Da li u gornjem određenju pojma monopola ima elemenata koji opredeljuju ova preduzeća kao monopoliste? Da, ima, jer sam pojam relevantnog tržišta je dovoljan kriterijum, jer ova preduzeća jedina su za sada koja pružaju usluge takve vrste na čitavom području države, ako se radi o onima čiji je osnivač država ili pak na području lokalne uprave ako je ona osnivač istih.

Može nam se učiniti da, na primer, u mobilnoj telefoniji koja je privatizovana i imamao dva operatera, da postoji konkurencija i da nema monopola, ali nije tako. Oni dele jedinstveno tržište na dva dela i opet su monopolisti što se može zaključiti kako po cenama tako i po sličnoj ili identičnoj vrsti usluga, odnosno cena. Kao što vidimo i kroz cene i kvalitet usluga, ne postoji nikakva razlika tako da se može govoriti o jednom monopolu.

Kod nas nije lako svakako formirati slobodno tržište i eliminisati monopolizam jer još uvek tranzicija nije završena, čiji je osnovni zadatak privatizacija koja nije sprovedena do kraja te je o konkurenciji bespredmetno govoriti.

Kakve su perspektive dalje u pogledu uvođenja konkurentskog ponašanja kod nas?

Pretpostavka je da će proteći, kako kažu neki autori, i čitava decenija pa da se kod nas može govoriti o postojanju ovakvog tržišnog ponašanja. Od daljih mera na restrukturiranju i prilagođavanju poslovanja na slobodnom tržištu, sigurno je da je privatizacija prva i osnovna mera. Sada u krizi, privatizacija je, može se reći, skoro zamrla.

Ona sprovedena nije donela nikakav boljitak jer su mnoga privatizovana preduzeća zatvorena, tako da je efekat iste ravan nuli. Ključnu ulogu u svemu ovome ima država, koja mora stvoriti klimu na makroekonomskom nivou da se restrukturira, a potom privatizuje sve sem infrastrukture, kako bi se pospešila konkurencija i izbegli monopoli. Ovo pitanje nije lako rešiti jer je većina zaposlenih u čitavoj Republici u javnom sektoru tj u javnim preduzećima ili jedinicama lokalne uprave. Razlozi što do ovoga nije došlo i pre ekonomske krize su u svakom slučaju velika zavisnost države i činovničkog aparata koji se opire ovakvim merama jer gubi pozicije stalnosti zaposlenja i sigurnog, bar do sada, radnog mesta. Sigurno da ovo nije samo jedini razlog, već razlozi leže i u smanjenoj ulozi države kad je tržište slobodno.

Razmatrajući javna preduzeća nije potpuno odgovoreno na zadatu temu, jer je bitno razmotriti kakav je položaj malih i srednjih preduzeća kod nas. Ona sa stanovišta monopolizma i zdrave konkurencije još uvek

⁵ Sl. glasnik RS br. 125/2004

⁶ Sl. glasnik RS br. 25/00 i 25/02

nisu značajniji subjekti privređivanja i upravo javna preduzeća kao vrlo brojna i dominantna jesu u stvari monopoli.

Mala i srednja preduzeća u evropskom zakonodavstvu uživaju posebnu zaštitu, ali njihovi sporazumi nemaju poseban značaj ni na monopolizam ni na konkurenciju.

Zaključak

Kako je prednje izlaganje pokazalo, zabrana stvaranja monopola i zabrana konkurencije nisu jednostavne, te mere za njihovo sprovođenje takođe bivaju složene, i nije dovoljno doneti samo zakone i izreći paušalnu ocenu, već stvoriti i niz drugih uslova prvenstveno iz ekonomske ili bolje reći makroekonomske sfere.

Poslovanje na globalnom svetskom tržištu je svakako preduslov svih preduslova jer države nacionalnih granica niti imaju cilja niti potrebe da stvaraju ni favorizuju svoje subjekte. Ovde sloboda konkurencije više nego bilo gde drugde ima svoju punu dimenziju.

Kod nas taj cilj je još uvek neostvariv, a i pitanje je vremena kada će biti. Proces priključenja Evropskoj uniji bi donekle mogao većim delom ovaj problem rešiti, a kako su zbog svetske krize ove mere zaustavljene, verovatno da će proći i dobar niz godina nakon čega će monopolizam biti prošlost.

Literatura

- [1] Rakić Zora, *Konkurencija i kooperacija u strategiji američkih firmi*, Direktor, Grmeč, Privredni pregled, br. 2/2002.
- [2] Uredba Vlade o kriterijumima za utvrđivanje relevantnog tržišta, Sl. glasnik RS, br. 94/05
- [3] Vukadinović Radovan, (1996) *Pravo Evropske unije*, Evropski centar za mir i razvoj
- [4] Zakon o zaštiti konkurencije, Sl. glasnik RS, br. 79/05
- [5] Zakon o javnim preduzećima, Sl. glasnik RS, br. 20/2000 i 25/2005
- [6] Weitzman M., (1998) *The Share economy*, Cambridge, str. 78